

OSMANLI/TÜRK YAHUDİLİĞİ TARİHİ İLE İLGİLİ YAYINLAR VE İÇERDİKLERİ TARİH SÖYLEMİ - III

RIFAT N. BALI

TÜRKİYE DIŞINDA YAYIMLANMIŞ ESERLER

Osmanlı/Türk Yahudiliği tarihi ile ilgili yurtdışında yayımlanmış eser sayısı oldukça fazla olup, bu tür yayınları kapsayan bir bibliyografik çalışma daha önce yapılmış ve o çalışmada Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'sini inceleyen eserlerden seçmeler de yer almıştı.¹ Aşağıda sıralananlar Fransızca ve İngilizce olarak son yıllarda yayımlanmış genel referans niteliği taşıyan eserlerden bazı seçmeler olup konu ile ilgili çok zengin bir kaynakça seçkisi Stanford J. Shaw'ın *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* kitabında yer almaktadır:

a) M. Franco, *Essai sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman Depuis les Origines jusqu'à nos Jours*, Paris, 1897 (tıpkıbasım Georg Olms Verlag, 1973)

b) Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, 7 Cilt. Librairie Molho, Selanik, 1935-1978

c) Morris S. Goodblatt, *Jewish Life in Turkey in the XVIIth Century as Reflected in the Legal Writings of Samuel de Medina*, The Jewish Theological Seminary of America, New York, 1952

d) Israel Zinberg, *A History of Jewish Literature.*

The Jewish Center of Culture in the Ottoman Empire, KTAV Publishing House Inc., New York, 1974

e) Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Klaus Schwarz Verlag, Freiburg, 1980

f) Vivian B. Mann (Ed.), *A Tale of Two Cities - Jewish Life in Frankfurt and Istanbul, 1750-1870*, The Jewish Museum, New York, 1982

g) Benjamin Braude ve Bernard Lewis (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, vol. 1+2, Holmes & Meier Publishers, 1982

h) Aryeh Shmuelevitz, *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries, Administrative, Economic, Legal and Social Relations as Reflected in the Responsa*, F. J. Brill, 1984

i) Don A. Halperin, *The Old Synagogues of Turkey - A Pictorial Narrative*. Wyndham Hall Press, Indiana, 1986

j) Esther Juhasz (ed.), *Sephardi Jews in the Ottoman Empire*. The Israel Museum, 1990 (Konu özellikle sanatsal açıdan incelenmiştir.)

k) Aron Rodrigue, *French Jews, Turkish Jews - The Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey 1860-1925*, Indiana University Press, Bloomington, 1990 (Fransız dilinde eğitim veren Alliance Israélite Universelle okullarının bir incelemesidir.)²

l) Ayşe Gürsan Salzman ve Laurence Salzman, *Anyos Muncbos i Buenos "Good Years and Many More" Turkey's Sephardim 1492-1992, A Blue Flower*, Photo Review Book, Philadelphia, 1991 (Fotograf albümü)

m) Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, McMillan, 1991

n) Avigdor Levy, *The Sephardim in the Ottoman Empire*, The Darwin Press, 1992

o) Aron Rodrigue (ed.), *Ottoman and Turkish Jewish Commu-*

nity and Leadership, Indiana University Turkish Studies, Bloomington, 1992

p) Walter F. Weiker, *Ottomans, Turks and the Jewish Polity - A History of the Jews of Turkey*, University Press of America, 1992

r) Esther Benbassa, *Une Diaspora Sepharade en Transition - (Istanbul XIX - XX Siecles)*, Les Editions du Cerf, Paris, 1993

s) Jacob M. Landau, *Jews, Arabs, Turks: Selected Essays*, The Magnes Press, The Hebrew University, Kudüs, 1993

t) Stanford J. Shaw, *Turkey and the Holocaust*, New York University Press, 1993 (II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Avrupa'da yerleşik Türk pasaportlu Yahudileri Nazi soykırımından kurtarma gayretlerini konu eder.)

u) Avigdor Levy (ed.), *The Jews of the Ottoman Empire*, The Darwin Press, 1994 (1987 yılında Brandeis Üniversitesi'nde yapılan uluslararası konferansta sunulan tebliğlerin derlemesidir.)

v) Prof. Minna Rozen, *Hasköy Cemetery Typology of Stones*, Tel Aviv University Diaspora Research Institute, 1994 (Hasköy Mezarlığı'ndaki mezar taşlarının incelenmesi.)¹³

Bu eserlerin dışında Osmanlı/Türk Yahudiliğinin üç önemli şahsiyeti için aşağıdaki incelemeler de yayımlanmıştır:

• Esther Benbassa, *Haim Nahum, Un Grand Rabbin Sepharade en Politique, 1892-1923*, Presses du CNRS, 1990

• Albert E. Kalderson, *Abraham Galante, a Biography*, Sepher Hermon Press, 1983

• Jacob M. Landau, *Tekinalp Turkish Patriot 1883-1961*, Hollanda Arkeoloji Enstitüsü, 1984 [Bu eserin Türkçe çevirisi *Tekinalp-Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İletişim Yayınları, 1996, yayımlanmıştır.]

İsrail'de İbrani dilinde konu ile ilgili özgün birçok makale ve kitap sürekli olarak yayımlanmakta ancak çeviri engelleri nedeniyle Türkçeye

UN GRAND RABBIN SEPHARADE EN POLITIQUE 1892-1923

Textes presentes par Esther Benbassa
Préface d'Annie Kriegel

kazandırılmamaktadır. Bunlar arasında özellikle Salomon Rozanes'in *Korot ha-Yehudim be Turkeyah ve Azzot ha-Kodem* ("Doğu ve Türkiye Yahudileri Tarihi"), (6 cilt, Kudüs ve Sofya, 1930-1945) eseri Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu döneminde çok ayrıntılı bir biçimde incelemesi açısından önemlidir. Dr. Avner Levi'nin *Toldot Hayehudim be Republica ha Turki-Muamadam Hapaliti Yebamışpati* ("Cumhuriyet Dönemi Türkiye Yahudileri Tarihi"), (Kudüs, 1992) kitabı Türkiye Yahudilerinin Cumhuriyet döneminde gün ışığına çıkartılmamış yaşamını ayrıntılı olarak inceler. Çok önemli olan bu kitabın çevirisini de yakın bir tarihte yayımlanacaktır. Türkiye'nin uzak ve yakın tarih dönemlerini inceleyen bu ve buna benzer eserlerin Türkçeye ve/veya İngilizceye kazandırılmadığı süreç Osmanlı/Türk Yahudileri'nin tarihini nesnel bir yaklaşımla tam olarak bilmek mümkün olmayacaktır.

İstanbul'daki İbrani harflı yayınlarla ilgili olarak konunun en temel referans kitabı olan Abraham Yaari'nin *Hebrew Printing at Constantinople*, (The Magnes Press, 1967) de maralef Türkçe veya İngilizce'ye (kitabın başlığı İngilizce olmasına rağmen İbrani dilinde yazılmıştır) çevrilmesini beklemektedir.

Yurt dışında yayımlanmış incelemelerden Yahudilerin Osmanlı topraklarına göçlerinin 500. yılının kutlamaları ve silesiyle yayımlanmış olanlar özellikle Amerikalı Yahudilere, Amerikan Kongresi nezdinde etkin kişilere, lobilere ve genel kamuoyuna hitaben hazırlanmış olup bu incelemelerde Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk Yahudi cemaatine olan hoşgürsünün altı çizilerek vurgulanmıştır. Esas amaç Amerikan ve Amerikalı Yahudi kamuoyunda, sivil toplum örgütlerinde ve Kongre'de Türkiye lehine bir kamuoyu yaratma

ve Türkiye'yi tanıtmaya kampanyası olup, bu yayınlar da bu çerçevede içinde değerlendirilmelidir. Bu çalışmaların açıkça söyleyen ancak satır aralardan anlaşılabilen bir başka amacı da Amerikan kamuoyu ve Kongre'sinde etkin bir konumda olan Amerikalı Emeni lobisinin Türkiye'ye karşı yürüttüğü ve 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilere uygulanan tehcir sonucunda meydana gelmiş olan Ermeni nüfus kayıplarının "soykırım" olarak kabul edilmesi yolundaki girişimlerini, Amerikan kamuoyu nezdinde etkisizleştirme idi.

1992 yılından sonra Türk Yahudi cemaatinin sözcüleri ve "önderleri" de bu lobicilik faaliyetlerini Türkiye cephesini yürütmekte ve bir yerde de sanayicilik faaliyetlerinin yanı sıra "tarihi" konumuna da girip 1915 Ermeni tehciri sonucu meydana gelen kayıplarla ilgili olarak Türkiye'nin benimsediği tarih tezi doğrultusunda keskin beyanlarda da bulunabiliyorlardı.⁴ Türk Yahudi cemaatinin de bu lobicilik/halkla ilişkiler çalışmalarının bir sonucu olarak 1915 Ermeni tehciri konusunda Türkiye devletinin benimsediği tarih tezi doğrultusunda bir "taraf" konumuna geçmesinden dolayı da İspanya Yahudileri'nin Osmanlı İmparatorluğuna göç etmelerini konu eden başka bir kitabın⁵ bir bölümünde de, Ermeni "soykırım" ile ilgili Ermeni iddialarına da yer verilmiş ve kamuoyunu etkileme amacı ile yapılan lobiler arası mücadele, sonuçta, nesnel ve tarafsız olması gereken tarih incelemelerine de yansımaları bulunuyordu.

Stanford J. Shaw'ın *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* kitabı da yakın tarihimizin bazı olaylarını "hoşgörme"yi amaçlamaktadır. Bunun bir örneği yine Varlık Vergisi'dir. Prof. Shaw'ın Türk Yahudi Cemaati'nin önde gelenleri ile yaptığı söyleşilerden yapıldığı aktarmalara göre halen hayatta olan ve o dönemi yaşamış Türk Yahudilerinin Varlık Vergisi'ni Türk Yahudilerinin Nazi kamplarına gitmelerini engellemiş olan bir örnek olarak değerlendirdiklerini ve aynı dönemde Avrupa'da Nazi kamplarında ölmekte olan Yahudilerin akubelerine göre de Türk Yahudilerinin çok daha talihli olduklarını belirttiklerini yazıyordu. Ayrıca aynı çevreler bu verginin "faydalan" arasında "Yahudilerin maddi varlıklarının erimesi olduğu ve bu şekilde de Müslüman Türkerin Yahudilere karşı hissedebilecekleri olası bir husumetin de dolayı olarak önlenmiş olduğu" belirtiliyordu.⁶ Prof. Shaw, *Turkey and the Holocaust*⁷ kitabında Varlık Vergisi'ne ayırdığı bölümde de (s. 38-45) vergiyi mazur görmeye, önemsememeye yönelik tavırını sürdürür ve verginin "özellikle Türkiye Yahudilerini hedeflediğini ve vergiden dolayı varlıklarını büyük ölçüde yitiren Yahudi ailelerin vergiyi ödeyerek vatanlarına yardım etmiş olmaktan dolayı iftihar ettiklerini" belirtmeye de ihmal etmez. Türkiye'nin yakın tarihiyle ilgili dışarıya yansıyan görünümüne gölge teşkil edebilecek olan bu dönem ve bu dönemin bir ürünü olup haksız ve ırkçı bir uygulama olan Varlık Vergisi için de bu nedenle yu-

kanda belirttiği gibi hafifletici ve verginin haklı temellere dayandığını teyit edici nedenler de ileri sürülebiliyordu.

Bu makaleler dizisine son verirken görülebileceği gibi Osmanlı/Türk Yahudiliği konusunda bilgineme veya aynı alanda ciddi araştırmalar amacı ile kaynak arayan kişiler için erişilebilecek kaynaklar konusunda nitelik ve nicelik bakımından ciddi sorunlar mevcuttur. Bu sorunlar aslında bu makaleler dizisinde vurgulanmaya çalışıldığı gibi belki de tektir. Bu sorun, bu tür bir tarih yazımında konu olarak alınıp anlatılan, önce cemaatin, sonra cemaatin içinde yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin, bir milliyetçi/savunmacı/tarımtımcı tarih anlatımı ile yüceltilmesi sorunudur. Bu yüceltme süreci içinde küçük ayrıntıların unutulmaya mahkûmdurlar; zira tarih anlatımında tanım esas öge olunca, tanımın tanımı itibarı ile içerdigi "reklam" olgusunu da göz ardı etmek mümkün değildir.

Bunun bir devletin, bir cemaatin tanıtımında kullanılabilir bir yöntem olduğu bir an için kabul görse bile, kabul görmesi mümkün olmayan bunun bir tarihi kıyafeti altında "tüketici"ye sunulması, sunulmaktan öteye güntümüze halkla ilişkiler/tarım tekniklerinin sonuna kadar kullanılmaları ve bu yapılırken de, bir Yahudi ve/veya bir Türk yurttaşının salt aydın ahlaki açımdan açık kalplılık ve namuslu bir şekilde eleştirmeye gerektiği olayları önce örtbas etmek, sonra da haklı göstermeye yönelik davranışlardır.

Umut edilen ve beklenen şimdide kadar çok fazla irdelenmemiş bir tarih sahası olan bu alanda Türkiye'de şimdide kadar yayımlanmış telif ve çeviri eserlerinin çoğalmaları, yurtdışında da bu konudaki incelemelerin giderek artan bir şekilde yapılması, bunların dilimize kazandırılmaları ve tümünün de nesnel ve tarihi yüceltmeye yönelik olmadıkları yapılmalıdır.⁸

1. Prof. Jacob M. Landau, "Bibliographie de Travaux Turcologiques Parus en Israel", *Turcica*, Tome IX (2-X-1978), s. 196-219. Bu makalenin 208-214 sayfeleri arasındaki bölümü Osmanlı/Türkiye Yahudiliğini kapsar. Osmanlı/Türk Yahudiliği konusunda hazırlanmış tek bibliyografya Hayyim J. Cohen ve Zvi Yehuda, *Aslan and African Jews in the Middle East 1860-1971*, Ben Zvi Institute, Kudüs, 1976 olup Türkiye bölümü 979 künyeyi kapsar.
2. Bu konuyla ilgili olarak Atan Rodrigue'in "Ondokuzuncu Yüzyıldaki Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması - Çok Dilli Bir Cemaatin Oluşumu", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1986, sayı 31, s. 17-21 makalesine de bakılması önerilir.
3. Bu kitabı tanıtır yazı için bkz. İliber Ontaylı, "Yahudi Kültürüne Katkı", *Tarih ve Toplum*, sayı 140, s. 62-63.
4. Bkz. Kanal 7, Odak Programı, "Yahudilik, Siyonizm, Soykırım", 26 Mayıs 1995.
5. Howard M. Sachar, *Farwell Espana, The World of the Sephardim Remembered*, NYC, Alfred A. Knopf, 1994.
6. Stanford Shaw, *age*, s. 255-256.
7. Bu kitabın tarih söyleminin çok ciddi bir eleştirisini için bkz. Bernard Wasserstein, "Their Own Fault - Attempts to Shift the Blame for the Holocaust", *Times Literary Supplement*, 7 Ocak 1994, s. 4-5.
8. İbrani Üniversitesi'nde (Kudüs) bir Türk Araştırmaları Merkezi kurulacağı yönündeki haberler bu açıdan sevindirici gelişmelerdir (*Şalom*, 12 Temmuz 1995).